

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان مرکزی

درس ۶ تقسیمات سیاسی استان

استان مرکزی در آبان ماه ۱۳۹۰ دارای ۱۲ شهرستان، ۲۳ بخش، ۶۶ دهستان و ۳۲ شهر است.

برای مطالعه

جدول ۱-۲- مشخصات شهرستان‌های استان مرکزی به تفکیک شهرستان، بخش و دهستان - آبان ماه ۱۳۹۰

ردیف	شهرستان	بخش	نام دهستان	نام شهرها
۱	آشتیان	مرکزی	گرگان - مزرعه نو - سیاوشان	آشتیان
۲	اراک	مرکزی - معصومیه - ساروق	سده - شمس آباد - امان آباد - امیریه - داودآباد - حاجی آباد - مشک آباد - مشهد میقان - معصومیه - ساروق - مشهد الکوبه	اراک - کارجان - کرهرود - داود آباد - سنجان - ساروق
۳	تفرش	مرکزی	کوهپناه - خرازان - بازرجان - رودبار	تفرش
۴	خنداب	مرکزی - قره چای	خنداب - دهچال - سنگ سفید - جاورسیان - اناج	خنداب - جاورسیان
۵	خمین	مرکزی - کمره	صالحان - گله زن - رستاق - آشناخور - حمزه لو - خرم‌دشت - چهارچشمه	خمین - قورچی باشی
۶	دلیجان	مرکزی	جوشق - هستیجان - دودهک - جاسب	دلیجان - نراق
۷	زرنديه	مرکزی - خرقان	حکیم آباد - رود شور - خشک رود - دوزج - علیشار - الویر	رازقان - مامونیه - زاویه - پرندهک - خشک‌رود
۸	ساوه	مرکزی - نویران	طرازناهد - قره چای - نورعلی بیگ - شاهسون - کندی - آق کهریز - کوهپایه - بیات	ساوه - غرق آباد - نویران
۹	شازند	مرکزی - سربند - زالیان - قره کهریز	کزاز - آستانه - هندودر - مالمیر - نهرمیان - زالیان - بل دوآب - کوهسار - قره کهریز	شازند - آستانه - هندودر - توره - مهاجران
۱۰	فراهان	مرکزی - خنجین	فشک - فرمهین - خنجین - تلخاب	فرمهین
۱۱	کمیجان	مرکزی - میلajرد	اسفندان - وفس - میلajرد - خسروبیگ	کمیجان - میلajرد
۱۲	محلات	مرکزی	باقرآباد - خورهه	محلات - نیم‌ور
	جمع کل	۲۳	۶۶	۳۲

بیشتر بدانیم

تاریخچه تقسیمات سیاسی استان مرکزی: در سال ۱۳۱۶ شمسی کشور به ۲۷ قسمت تقسیم گردید که عراق، ساوه، زرند، کمره (خمین)، گلپایگان، خوانسار و محلات از قسمت‌های اصلی این تقسیم‌بندی بوده است. در سال مذکور براساس قانون، ایران به ۱۰ استان و ۴۹ شهرستان تقسیم گردید که استان‌ها برحسب شماره نام‌گذاری گردیدند که استان مرکزی در استان یکم قرار داشت و مرکز آن رشت بود. در تغییر دیگری که در قانون تقسیمات کشوری در سال ۱۳۳۹ اتفاق افتاد، استان‌ها به جای شماره به اسامی اصلی و تاریخی خود نامیده شده و براساس این قانون کشور به ۱۴ استان و ۶ فرمانداری کل و ۱۳۹ فرمانداری و ۴۴۹ بخش‌داری تقسیم گردید که بخش اعظم استان مرکزی فعلی در استان مرکزی آن زمان به مرکزیت شهر تهران قرار گرفت و سپس براساس تصویب‌نامه شماره ۱۱۳۳۴۲ مورخ ۱۳۵۶/۱۲/۸ استان مرکزی به دو استان تهران به مرکزیت شهر تهران و استان مرکزی به مرکزیت شهر اراک تبدیل شد. که واحدهای تابعه استان مرکزی به شرح ذیل بوده است.

شهرستان اراک، ساوه، قم، خمین، تفرش و کاشان

به موجب تصویب‌نامه شماره ۶۲۵۲۸ مورخ ۵۷/۷/۲۵ شهرستان کاشان از استان مرکزی منتزع و تابع استان اصفهان گردید. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به موجب تصویب‌نامه‌های شماره ۶۲۴۲ مورخه ۱۳۵۹/۴/۲۱ و ۸۳۷۶۲/ش مورخه ۵۸/۱۲/۲۸ شورای انقلاب جمهوری اسلامی شهرستان‌های سربند و دلیجان به شهرستان‌های استان مرکزی اضافه گردید و براساس تصویب‌نامه شماره ۲۹۰۴ مورخ ۶۵/۲/۲ هیئت وزیران و به استناد ماده ۱۳ قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری مصوب ۱۳۶۲ مجلس شورای اسلامی شهرستان قم از استان مرکزی منتزع و به استان تهران الحاق گردید در سال ۱۳۷۵ قم از تهران جدا و مستقلاً به استان قم تبدیل شد.

فعالیت ۲-۱

۱- با توجه به جدول تقسیمات سیاسی استان (شکل ۱-۲) محل زندگی شما جزء کدام شهرستان، بخش یا دهستان است؟

۲- شهرستان محل زندگی شما دارای چند بخش، چند دهستان و چند نقطه شهری است؟

درس ۷ شیوه‌های زندگی در استان

زندگی عشایری

* آیا می‌دانید بخش زیادی از مواد غذایی مصرفی شهرها را روستاییان و عشایر تولید می‌کنند. استان مرکزی در آخرین سرشماری عشایر کوچنده در سال ۱۳۸۷ دارای ۸۶۴ خانوار عشایری با ۲۶۲۵ نفر عشایر بیلاقی و ۲۰۳۶ نفر عشایری قشلاقی است که در این صورت ۳/۰ درصد از عشایر کشور در این استان زندگی می‌کنند. این در حالی است که در سرشماری عشایر کوچنده در سال ۱۳۷۷، در استان مرکزی ۱۷۹۴۰ نفر عشایر زندگی می‌کردند که کاهش این آمار نشان از یکجانشین شدن تدریجی آن‌هاست.

شکل ۲-۲- عشایر نیمه‌کوچنده ساوه

استان مرکزی هم بیلاق عشایر است و هم قشلاق آن‌ها؛ برای مثال، شهرستان خمین بیلاق ایل ذلکی است و قسمت‌هایی از شهرستان ساوه قشلاق طایفه کله کوهی است.

جغرافیای انسانی استان

جدول ۲-۲- جمعیت عشایر استان مرکزی در سرشماری عشایر کوچنده در سال ۱۳۸۷

نام ایل یا طایفه مستقل	استان‌های محل استقرار	خانوار	جمعیت به نفر	شهرستان محل استقرار در استان مرکزی
ایل ذلکی	مرکزی - خوزستان - لرستان	۵۱	۳۳۹	خمین
ایل شاهسون بغدادی	مرکزی - قم - قزوین - تهران - همدان	۳۹۱	۲۰۹۱	ساوه - زرنديه
ایل مغان	مرکزی - تهران	۱۴۰	۶۲۷	ساوه - زرنديه
ایل کرد همدان	مرکزی - همدان - قم	۱۵۲	۸۸۲	ساوه
طایفه مستقل کله کوهی	مرکزی - قم - قزوین - تهران	۱۳۰	۷۲۲	زرنديه
جمع		۸۶۴	۴۶۶۱	

زندگی روستایی

به نظر شما دلایل لزوم توجه به جمعیت روستایی در استان ما چیست؟
درصد روستائینشی در استان به تفکیک سال به شرح جدول زیر است :

جدول ۲-۳- درصد روستائینشی استان طی سال‌های ۸۵-۱۳۶۵

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
درصد روستائینشی	۵۵/۸	۴۳	۳۱

دلایل کاهش جمعیت روستایی استان را می‌توان موارد زیر دانست :

- ۱- مهاجرت از روستا به شهر؛
- ۲- تبدیل برخی از نقاط روستایی به شهر و ایجاد شهرداری در آنها.

برای مطالعه

جدول ۴-۲- تعداد روستاها به تفکیک شهرستان و درصد روستائینی در هر شهرستان در سرشماری سال ۱۳۸۵^۱

نام شهرستان	جمع	دارای سکنه	خالی از سکنه	درصد روستائینی
کل استان	۳۰۸۷	۱۲۷۳	۱۸۱۴	۳۱
آشتیان	۹۵	۳۴	۶۱	۵۰/۷
اراک	۴۴۲	۲۱۳	۲۲۹	۱۹/۷
تفرش	۲۸۸	۱۲۹	۱۵۹	۶۰/۹
خمین	۳۱۷	۱۶۴	۱۵۳	۳۹/۷
دلیجان	۲۸۲	۴۱	۲۴۱	۲۰/۹
زرنديه	۴۲۸	۱۳۷	۲۹۱	۴۸
ساوه	۵۵۴	۲۱۵	۳۳۹	۲۱
شازند	۳۳۰	۲۱۷	۱۱۳	۷۳/۸
کمیجان	۱۰۲	۶۲	۴۰	۶۳/۵
محلات	۲۴۹	۶۱	۱۸۸	۱۵

منابع درآمد روستاییان

با توجه به موقعیت نسبتاً خوب استان از نظر طبیعی، مهم‌ترین منبع درآمد روستاییان کشاورزی (زراعت و باغداری)، دامداری و صنایع دستی است. آمار تعداد بهره‌برداری‌های استان در سال ۱۳۸۲ به شرح جدول زیر است:

جدول ۵-۲- بهره‌برداری‌های کشاورزی برحسب نوع فعالیت در سال ۱۳۸۲

پرورش دام کوچک	پرورش دام بزرگ	پرورش زنبور عسل	پرورش طیور خانگی	تولید گلخانه‌ای وسعت به هکتار	باغداری وسعت به هکتار	زراعت وسعت به هکتار
۳۸۸۲۳	۳۶۲۷۱	۲۱۲۹	۳۷۸۵۵	۵۹۷	۶۵۰۱۸	۶۰۵۴۸

۱- خنداب در سرشماری ۸۵ شهرستان مستقل نبوده و جزئی از شهرستان اراک بوده است.

جغرافیای انسانی استان

شکل ۴-۲- پرورش بوقلمون در گاوخانه

شکل ۳-۲- پرورش ماهی در قنوات (روستای گوار)

شکل ۵-۲- پرورش زنبور عسل در روستاهای سربند

اکثر روستاهای استان از نوع متمرکزند که دلیل آن محدودیت منابع آب، موضوع امنیت و دفاع است. شکل بیشتر روستاهای استان نیز دایره‌ای یا طولی است. از روستاهای استان که دارای آثار تاریخی‌اند، می‌توان دودهک (دلیجان)، خورهه (محلات)، خنجین، محسن‌آباد (آشتیان) و ... را نام برد. دلایل لزوم توجه به جمعیت روستایی استان عبارت‌اند از:

۱- در برگرستن ۳۱ درصد از جمعیت استان (در برخی از شهرستان‌ها مثل شازند تا ۷۳/۸ درصد)؛

۲- فراهم شدن شغل برای بعضی از روستاییان در همان محل سکونت خود؛

۳- جلوگیری از مهاجرت این افراد به شهرها و برجای گذاشتن آثار ناشی از آن هم در شهر و هم در روستا.

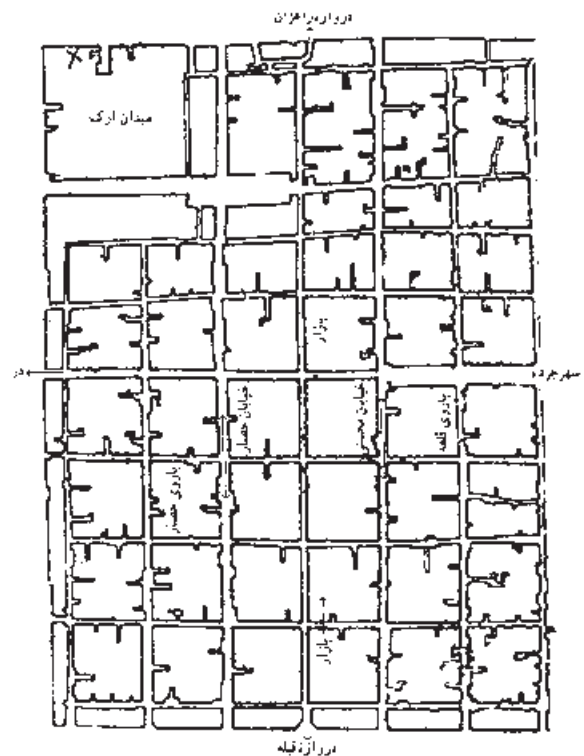
زندگی شهری

– آیا می‌دانید طبق آخرین تقسیمات سیاسی به چه جایی شهر گفته می‌شود؟
درصد شهرنشینی استان به شرح جدول زیر است :

جدول ۲-۶- درصد شهرنشینی استان طی سال‌های ۸۵-۱۳۶۵

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
درصد شهرنشینی	۴۴/۲	۵۷	۶۹

تعداد شهرهای استان از ۱۵ شهر در سال ۱۳۶۵ به ۳۲ شهر در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. شهر اراک به عنوان مرکز استان در سال ۱۱۹۴ شمسی به دستور فتحعلی شاه و به دست یوسف‌خان گرجی به منظور اهداف سیاسی – نظامی بنا شد. نقشه بافت قدیم شهر اراک شطرنجی بوده است اما با اضافه شدن بافت‌های جدید در پیرامون آن، در حال حاضر نقشه این شهر شکل هندسی خاصی ندارد. اراک از معدود شهرهایی است که هنوز بافت مرکزی آن جذابیت خود را حفظ کرده و نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده در بافت قدیم، توسط بخش‌های دولتی و خصوصی انجام می‌شود.

شکل ۲-۶- نقشه و نمایی از بافت قدیم و مرکز شهر اراک

شهرهای جدید

توسعه شهرها دولت را بر آن واداشت تا مصوبه ایجاد شهرهای جدید را در سال ۱۳۶۷ تصویب کند. در استان مرکزی دو شهر جدید به نام‌های مهاجران و امیرکبیر وجود دارند.

عملیات اجرایی شهر جدید مهاجران از سال ۱۳۷۱ آغاز شده و در سرشماری ۱۳۸۵ حدود ۱۱ هزار نفر جمعیت داشته است. این شهر با هدف تأمین مسکن شاغلین صنعت نفت و جذب جمعیت سرریز شهر اراک، در فاصله ۳۰ کیلومتری این شهر ساخته شده است.

شکل ۲-۷- شهر جدید مهاجران

شهر جدید امیرکبیر با وسعت پیش‌بینی شده ۴۵۰۰ هکتار در بخش مرکزی شهرستان اراک و در فاصله ۳۵ کیلومتری شمال شرق آن واقع شده است. عملیات آماده سازی اراضی آن در حال اجراست و پیش‌بینی می‌شود از سال ۱۳۹۳ جمعیت پذیری آن آغاز شود. این شهر جدید از سمت جنوب به محور اراک - قم و از سمت شمال به خط آهن اهواز - تهران محدود می‌شود و برای آن عملکرد ترکیبی صنعتی - مسکونی و تجاری پیش‌بینی شده است. در آینده محور شهری شهر جدید امیرکبیر - اراک - مهاجران به یک مجموعه شهری تبدیل خواهد شد که امتداد آن محل استقرار صنایع خواهد بود.

حاشیه‌نشینی پیرامون شهرهای بزرگ از جمله اراک از معضلاتی است که به دلیل مهاجرت بی‌رویه روستاییان و عدم حل مشکل مسکن آن‌ها ایجاد شده است، اما در حال حاضر مهمترین راه چاره برای این بافت‌ها بهسازی آن‌ها توسط ساکنان با کمک نهادهای دولتی است که در برخی از این مناطق این عملیات آغاز شده و در حال اجرا است.

فعالیت ۲-۲

به نظر شما تبدیل نقاط روستایی به شهری چه محاسن و چه معایبی دارد؟

درس ۸ جمعیت و حرکات آن در استان

او (خدا) به شماره همه موجودات آگاه است.
سوره مریم، آیه ۹۴

جمعیت و تحرکات آن

جمعیت استان در سال های مختلف رشد متفاوتی داشته است؛ به جدول زیر نگاه کنید.

جدول ۲-۷- تعداد و نرخ رشد جمعیت استان از سال ۱۳۵۵-۸۵

سال	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
تعداد	۷۸۶۲۹۱	۱۰۸۲۱۰۹	۱۲۲۸۸۱۲	۱۳۵۱۲۵۷
نرخ رشد	۳/۲	۱/۲		۰/۹

* نرخ رشد با فرمول زیر محاسبه گردیده است.

$$r = \sqrt[n]{\frac{P_t}{P_0}} - 1 \times 100$$

نسبت جنسی از فرمول زیر محاسبه گردیده است :

$$\text{نسبت جنسی زنان} = \frac{\text{تعداد زنان}}{\text{تعداد مردان}} \times 1000$$

همان طور که جدول ۲-۷ نشان می دهد؛ در اثر سیاست های کنترل موالید (همانند تمام کشور) نرخ رشد جمعیت در استان کاهش یافته است. کاهش بعد خانوار نیز گویای این مطلب است (جدول ۲-۸).

ساختار جنسی: تفاوت های عددی بین دو جنس نشان دهنده شرایط اجتماعی - اقتصادی حاکم بر هر سرزمین و ابزار مفیدی از نقطه نظر تجزیه و تحلیل است.

جغرافیای انسانی استان

جدول ۸-۲- بعد خانوار و نسبت جنسی در استان از سال ۱۳۵۵-۸۵

سال	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
بعد خانوار	۴/۹	۴/۹	۴/۵	۳/۷
تعداد زنان به ازای هر ۱۰۰۰ مرد	۹۸۵	۹۶۶	۹۹۴	۹۸۰

دلایل مغایرت‌های جنسی ناشی از عوامل زیر است:

- ۱- افزونی پسرها در مواقع تولد؛
- ۲- اختلاف نرخ مرگ و میر هر دو جنس در سنین مختلف؛
- ۳- اختلاف جنس در مهاجرت. (استان مرکزی به دلیل وجود شرایط کاری، مهاجرپذیری مردان برای یافتن کار را باعث شده است.)
توزیع جمعیت و تراکم جمعیت به تفکیک شهرستان به شرح جدول زیر است:

برای مطالعه

جدول ۹-۲- ویژگی‌های جمعیتی استان به تفکیک شهرستان در سرشماری سال ۱۳۸۵

نام شهرستان	درصد جمعیت	بعد خانوار (نفر)	نسبت جنسی (تعداد زن در مقابل ۱۰۰۰ مرد)	تراکم جمعیت نفر / کیلومتر مربع
کل استان	۱۰۰	۳/۷	۹۸۰	۴۶/۳
آشتیان	۱	۴	۱۱۴۴	۱۷
اراک	۴۶	۳/۷	۹۷۳	۱۱۱/۷
تفرش	۴	۳/۳	۱۰۲۹	۱۷
خمین	۸	۳/۶	۱۰۱۲	۴۶
دلیجان	۳	۳/۵	۹۶۱	۲۰
زرنديه	۴	۳/۸	۹۳۷	۱۳/۷
ساوه	۱۸	۳/۷	۹۳۵	۵۱/۵
شازند	۹	۳/۸	۱۰۳۴	۴۵
کمیجان	۳	۳/۹	۱۰۴۲	۲۸/۸
محلات	۴	۳/۴	۹۸۹	۲۴/۶

در شهرستان‌های مهاجر فرست به دلیل مهاجرت مردان برای یافتن کار نسبت جنسی بالاست (برای مثال آشتیان، تفرش، شازند و کمیجان). در شهرستان ساوه به دلیل وجود تولید زیاد مراکز تولیدی و مهاجرپذیری پایین‌ترین نسبت جنسی وجود دارد.

مطابق جدول شماره ۹-۲ بالاترین درصد جمعیت ساکن در استان، در شهرستان اراک و کمترین آن در شهرستان آشتیان است. آیا می‌توانید دلایل هر کدام را ذکر کنید؟

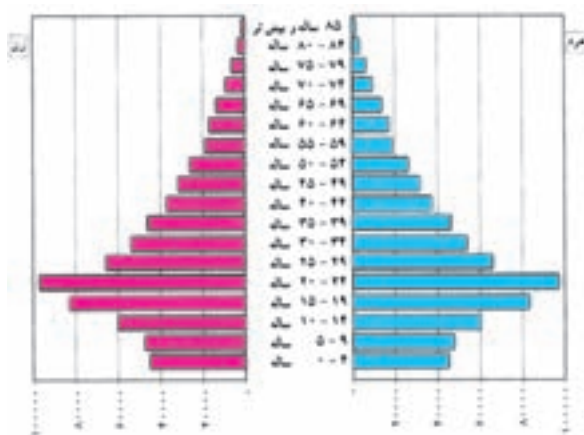

شکل ۸-۲- نقشه تراکم جمعیت استان به تفکیک شهرستان بر اساس سرشماری ۱۳۸۵

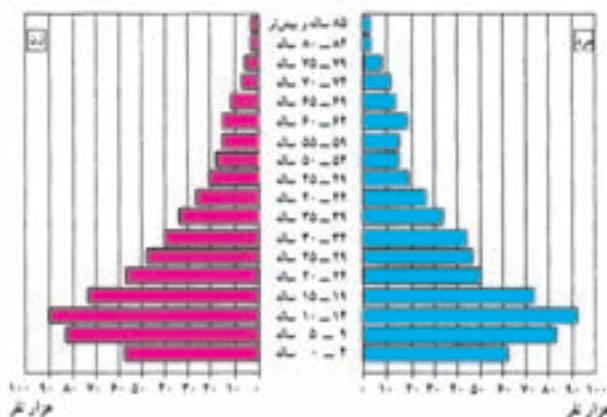
بالاترین تراکم جمعیت استان مربوط به دو شهر صنعتی استان یعنی اراک و ساوه است و پایین‌ترین آن مربوط به زرنده، تفرش و آشتیان است.

جغرافیای انسانی استان

ساختار سنی : هرم نسبی جمعیت استان در سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ را مقایسه کنید؛ چه تغییری حاصل شده است؟

شکل ۱-۲- هرم سنی جمعیت استان مرکزی در سال ۱۳۸۵

شکل ۲-۹- هرم سنی جمعیت استان مرکزی در سال ۱۳۷۵

کاهش قاعدهٔ هرم از سال ۱۳۶۸ به بعد در استان همانند کل کشور ناشی از کنترل موالید است. در سال ۱۳۸۵ بالاترین درصد جمعیت در گروه سنی ۲۴-۲۰ سال بوده‌اند. در حال حاضر این گروه چند ساله‌اند؟ درصد زیاد جمعیت در این گروه سنی محاسنی چون افزایش نیروی کار و در صورت فعالیت اقتصادی، رشد اقتصادی را به دنبال دارد و در صورت عدم وجود فرصت‌های شغلی باعث افزایش بیکاری در استان خواهد شد؛ لذا برای این گروه سنی فراهم شدن زمینه‌های اشتغال، ازدواج و مسکن ضرورت دارد.

مهاجرت

کل مهاجران به استان در حد فاصل سرشماری ۸۵-۱۳۷۵ معادل ۲۵۸۲۱۹ نفر بوده است که بیشتر آن‌ها در گروه سنی ۲۴-۲۰ سال بوده‌اند (۶۰۴۵۳ نفر معادل ۲۳ درصد).

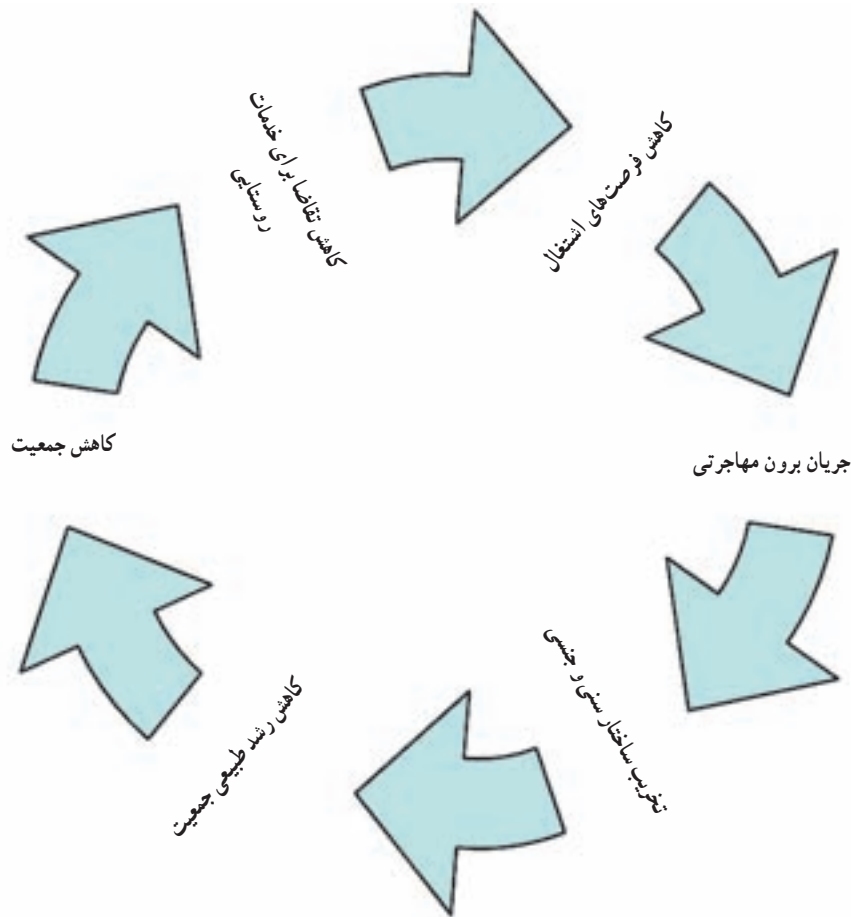
از بین دلایل مختلف مهاجرت آن‌ها، یعنی جست و جوی کار، تحصیل، خدمت وظیفه، انتقال شغلی و... پیروی از خانوار بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است.

در سرشماری ۱۳۸۵ از بین ساکنان نقاط شهری، ۲۰ درصد محل تولد خود را روستا ذکر کرده‌اند؛ در حالی که در سرشماری‌های قبلی این مقدار بیشتر بوده است؛ چون مهاجرت روستا به شهر روند صعودی خود را طی کرده و در حال حاضر به دورهٔ نسبتاً کند خود رسیده است.

حاشیه‌نشینی، رواج مشاغل کاذب، ترافیک و آلودگی، کمبود خدمات عمومی، تراکم زیاد و کمبود مسکن از آثار مهاجرت روستاییان به شهرها، برای شهرهاست. کاهش فعالیت‌های کشاورزی، برهم خوردن نسبت جنسی، کاهش نیروی کار در روستا و کاهش تولیدات کشاورزی، از آثار و پیامدهای مهاجرت روستاییان به شهرها، برای روستاهاست.

کاهش افراد در سن کار و در مقابل افزایش تعداد سالخوردگان، دور تسلسل توسعه نیافتگی را در روستاها ایجاد می‌کند که در رکود و تخلیه بیشتر روستاها تأثیر خواهد داشت (نمودار شکل ۲-۱۱).

شکل ۲-۱۱- نمودار دور تسلسل توسعه نیافتگی ناشی از مهاجرت روستاییان

فعالیت ۲-۳

شکل ۲-۱۱ پیامدهای منفی مهاجرت را بیان می‌کند. آیا شما می‌توانید پیامدهای مثبت مهاجرت برای مهاجران را ذکر کنید؟

سواد

در سرشماری سال ۱۳۸۵، ۸۴ درصد از جمعیت بالای ۶ ساله استان با سواد بوده‌اند که در مقایسه با سرشماری ۱۳۶۵ که ۶۲ درصد جمعیت باسواد بودند، رشد زیادی داشته است.